

SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA a DEMOGRAFIA

SLOVAK STATISTICS
and DEMOGRAPHY

4/2016

ročník/volume 26

Recenzovaný vedecký časopis so zameraním na prezentáciu moderných štatistických a demografických metód a postupov.

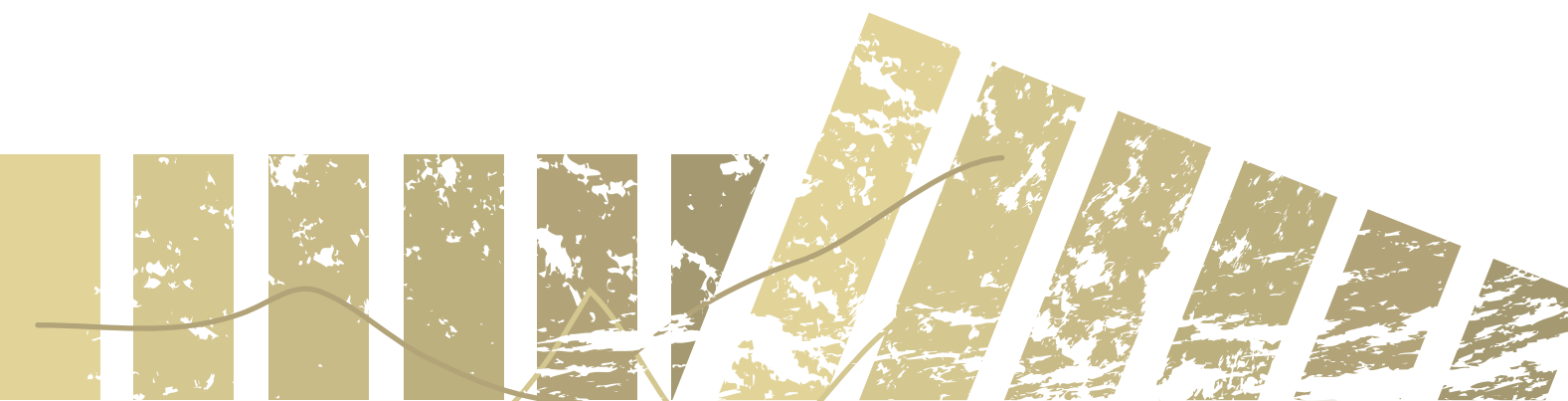
Scientific peer-reviewed journal focusing on the presentation of modern statistical and demographic methods and procedures.

Článok/Article: 3

Typ článku/Type of article: vedecký článok/scientific article

Strany/Pages: 35 – 53

Dátum vydania/Publication date: 15. október 2016/October 15, 2016

Branislav ŠPROCHA
INFOSTAT – Výskumné demografické centrum
Prognostický ústav SAV

PLODNOSŤ ŽIEN SLOVENSKA PODĽA VÝSLEDKOV SČÍTANIA 2011

FERTILITY OF SLOVAK WOMEN ACCORDING TO THE 2011 POPULATION CENSUS RESULTS

ABSTRAKT

Hlavným cieľom príspevku je analýza plodnosti na Slovensku založenej na výsledkoch sčítania obyvateľov, domov a bytov z roku 2011. Analyzujeme vývoj konečnej plodnosti žien narodených medzi rokmi 1930 – 1970 v spojitosti so zmenami v ich štruktúre podľa parity. Osobitnú pozornosť venujeme diferenčnej analýze kohortovej plodnosti podľa rodinného stavu, najvyššieho dosiahnutého vzdelania, ekonomickej aktivity, národnosti a náboženského vyznania žien na Slovensku.

ABSTRACT

The main aim of this paper is to analyze the fertility in the Slovak Republic based on the 2011 Population and Housing Census results. We analyse the development of cohort fertility of women born between 1930-1970 in connection with changes in their parity structure. Special attention is paid to the differential cohort fertility analysis according to marital status, educational attainment, economic activity, ethnicity and religion of Slovak women.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

generačná plodnosť, štruktúra podľa parity, diferenčná analýza, rodinný stav, vzdelanie, ekonomická aktivita, národnosť, náboženstvo, Slovensko, SODB 2011

KEY WORDS

cohort fertility, parity structure, differential analysis, marital status, education, economic activity, ethnicity, religion. Slovakia, the 2011 Population and Housing Census

1. ÚVOD

Plodnosť žien na Slovensku prechádza od začiatku 90. rokov minulého storočia veľmi dynamickými a v mnohých ohľadoch historicky jedinečnými zmenami. Tie sa v prierezovej perspektíve pomerne spoľahlivo a pravidelne analyzujú [pozri napr. 2, 15], no generačný (alebo kohortový) pohľad sa využíva v oveľa menšej miere. Pritom niektoré parciálne štúdie [napr. 7, 9] potvrdili, že šírenie týchto zmien sa deje postupne naprieč generáciami žien narodených od konca 60. rokov [7, 9]. Ide teda o skupiny žien, ktoré vo veku najvyššej plodnosti (20 – 25 rokov)¹ boli najviac zasiahnuté celospoločenskou transformáciou prehlbujúcou sa po roku 1989. Hlavným znakom premeny reprodukčného správania sa stalo odkladanie materstva. V kombinácii s premenou časovania a vôbec samotnej realizácie ostatných udalostí (napr. ukončenie vzdelávania, rezidenčná samostatnosť, stabilizácia pozície na trhu

¹ Ide o vekovú skupinu, v ktorej sa koncentrovala najväčšia časť z celkovej generačnej plodnosti žien rodiacich počas minulého politického režimu.

práce, vstup do manželstva a pod.) v životných cykloch mladých osôb na Slovensku dochádza k celkovej pluralizácii reprodukčného správania. Už nie sme svedkami jedného prevažujúceho modelu, ale postupne nastáva značná heterogenizácia reprodukcie, a to nielen z pohľadu časovania, ale aj v spôsobe a úrovni jej realizácie.

Zmeny však nenastávajú v celej populácii naraz. Dlhodobu možno na Slovensku identifikovať niektoré subpopulácie, ktoré sa reprodukčne správajú odlišne a u ktorých aj samotná transformácia bude prebiehať (a prebieha) s určitým časovým oneskorením a aj menej dynamicky. Na druhej strane sú prítomné určité skupiny, ktoré prijímajú nové vzorce reprodukcie s určitým časovým predstihom. Nachádzajú v nich viac výhod, a preto sa v rámci týchto skupín šíria ľahšie a rýchlejšie. Jednotlivé skupiny možno vyčleniť z rôznych uhlov pohľadu. K najčastejším diferenčným znakom patria rodinný stav, vzdelanie, ekonomická aktivita, národnosť, náboženstvo a pod.

Veľmi dôležitým nástrojom umožňujúcim pochopenie týchto odchýlok je diferenčná analýza kohortovej plodnosti. Ide o veľmi dôležitý, no súčasne zriedkavo využívaný pohľad v slovenskom prostredí. Na Slovensku sú v podstate jediným zdrojom údajov na tento typ analýzy výsledky sčítania obyvateľov, domov a bytov (ďalej „SODB“). Jedinečnosť a nenahraditeľnosť SODB v tomto smere spočíva v tom, že poskytuje údaje o počte (živo)narodených detí ženám a tie sa dajú kombinovať s ďalšími zisťovanými obsahovými prvkami. Ide nielen o dimenzie (a to nielen osobitne, ale aj vo vzájomných kombináciách) ako vek, rok narodenia (generácia, kohorta), rodinný stav, najvyššie dosiahnuté vzdelanie, náboženské vyznanie, národnosť a pod., ale tieto informácie možno analyzovať aj na rôznych administratívnych úrovniach. Takéto možnosti nám žiadne iné zisťovanie ani žiadny iný zdroj údajov neposkytuje a ani (zatiaľ) poskytnúť nemôže. Preto SODB na analýzu reprodukčného správania predstavuje jeden z najdôležitejších a najkomplexnejších zdrojov údajov nesmiernej hodnoty.

Cieľom príspevku je na základe údajov z posledného SODB z roku 2011 načrtnúť vývoj intenzity konečnej plodnosti vo vybraných generáciách, analyzovať zmeny v štruktúre žien podľa počtu narodených detí (parity) a predovšetkým poukázať na rozdiely v realizovanej plodnosti, ako aj v jej charaktere medzi vybranými populačnými skupinami. Práve analýza diferenčnej plodnosti žien na Slovensku nám následne umožňuje hlbšie pochopiť mechanizmy urýchľujúce alebo brzdiace presadzovanie hlavných zmien v charaktere a intenzite plodnosti.

2. DÁTA A METÓDY

Generačný (kohortový) pohľad sa dá získať z dvoch dostupných zdrojov údajov. Prvý predstavuje transformácia prierezných údajov do generačnej podoby. Výhodou je každoročný prístup k potrebným zdrojovým údajom na konštrukciu generačných mier plodnosti. Z hľadiska dimenzií aplikovateľných na Slovensko sa však z tohto zdroja dajú čerpať údaje len v značne obmedzenom rozsahu. V podstate poskytuje informácie o realizovanej plodnosti podľa veku, roku narodenia ženy a biologického poradia dieťaťa. Ďalšie dimenzie sa nedajú nateraz v kohortovom pohľade využiť.² Navyše tento prístup možno aplikovať len na celorepublikovej úrovni.

² Príčinou je nielen krátky časový rad v dimenziách triedených vstupných údajov podľa živonarodených detí, ale predovšetkým nedostupnosť údajov o exponovanej populácii žien v intercenzálnom období (napr. triedenie podľa roku narodenia a najvyššieho dosiahnutého vzdelania, ekonomickej aktivity, náboženského vyznania a pod.).

Druhý zdroj vstupných údajov predstavujú výsledky SODB. Už od sčítania ľudu v roku 1930 sú integrálnou súčasťou populačných cenzov otázky zamerané na zistenie počtu živonarodených detí. Inak to nebolo ani v poslednom SODB 2011. Ženy mali v 18. otázke uviesť počet živonarodených detí. Vzhľadom na predchádzajúce skúsenosti sa priamo pod otázkou ešte uvádzalo upozornenie, že bezdetné ženy majú zapísať do sčítacieho tlačiva 0. V kombinácii s ďalšími obsahovými prvkami tak SODB predstavuje nesmierne cenný a vo svojej podstate nenahraditeľný zdroj údajov o vývoji a charaktere kohortovej plodnosti žien Slovenska. Pri tvorbe článku sme pracovali s dátumom narodenia, z ktorého sme následne konštruovali vek a predovšetkým rok narodenia (generácia, kohorta). Z pohľadu ďalších populačných štruktúr sme využili tie, ktoré sa najčastejšie spomínajú ako faktory ovplyvňujúce úroveň realizovanej plodnosti a jej charakter. Išlo predovšetkým o rodinný stav ženy, najvyššie dosiahnuté vzdelanie, ekonomickú aktivitu, národnosť a náboženské vyznanie. Vzhľadom na početnosť jednotlivých súborov sme v niektorých prípadoch pracovali len s najpočetnejšími alebo sme ich zoskupovali do hierarchicky vyšších kategórií. Napr. pri najvyššom dosiahnutom vzdelaní sme pracovali len s údajmi vzťahujúcimi sa na štyri základné vzdelanostné skupiny obyvateľov, a to skupinu bez vzdelania a so základným vzdelaním, so stredoškolským vzdelaním bez maturity, stredoškolským s maturitou a s vysokoškolským vzdelaním (spolu s vyšším odborným vzdelaním). Z pohľadu národnosti išlo zvlášť o ženy hlásiace sa k slovenskej, maďarskej, rómskej a rusínskej národnosti. Ďalej sme spojili osoby českej, moravskej a sliezskej národnosti do jednej skupiny. V prípade náboženského vyznania pracujeme zvlášť so ženami hlásiacimi sa k rímskokatolíckej cirkvi, evanjelickej cirkvi augsburského vyznania, gréckokatolíckej cirkvi a reformovanej kresťanskej cirkvi. Okrem toho zvlášť analyzujeme ženy, ktoré v sčítaní uviedli, že sú bez vyznania. Na porovnanie sme tiež vytvorili spojenú kategóriu žien, ktoré deklarovali príslušnosť k niektorej cirkvi alebo náboženskej spoločnosti.

Napriek veľkému množstvu výhod diferenčná analýza plodnosti z údajov zo sčítaní má jeden vážny nedostatok. Ten spočíva v charaktere získaných informácií, ktoré sa vzťahujú na rozhodujúci okamih sčítania. Odpovede na položené otázky neumožňujú preto sledovať skutočnú situáciu ženy (napr. z pohľadu ekonomickej aktivity, dosiahnutého vzdelania, rodinného stavu a pod.) v čase realizácie jednotlivých reprodukčných zámerov. Vieme tak napríklad povedať, že žene z kohorty 1955 sa narodili dve deti, má vysokoškolské vzdelanie a je rozvedená. Nevieme však, či sa jej obe deti narodili v poslednom manželstve, alebo až po rozvode, a rovnako nevieme, či táto žena získala vysokoškolské vzdelanie pred začiatkom svojej reprodukčnej životnej dráhy, alebo sa aspoň raz stala matkou ešte pred ňou. Špecifickou kapitolou sú deklaratórne ukazovatele národnosť a náboženské vyznanie, ktoré sa počas jej reprodukčného obdobia mohli viackrát zmeniť. Pri narodení prvého dieťaťa mohla do hlásenia o narodení uviesť napríklad národnosť slovenskú a pri druhom dieťati maďarskú, kým v SODB 2011 deklarovala národnosť rómsku. Rovnako dynamicky sa mohlo meniť aj postavenie žien vo vzťahu k trhu práce. Uvedené informácie tak nemusia vždy zodpovedať skutočnosti, ktorá existovala v čase realizácie jednotlivých reprodukčných zámerov, ale prezentujú stav platný k rozhodujúcemu okamihu sčítania.

Ďalším problematickým javom SODB 2011 (a nielen tohto sčítania) sú nezistené odpovede na sledované otázky. Na otázku o počte narodených detí

neodpovedalo približne 9 % žien narodených v rokoch 1930 – 1970. Nepriaznivá situácia bola predovšetkým pri deklaratórnych položkách národnosť (5 %) a náboženské vyznanie (7,5 %). Zaujímavé pritom je, že rozloženie neodpovedí bolo pomerne rovnomerné, len v najmladších a najstarších kohortách dosahovalo mierne vyššiu úroveň. Z ďalších sledovaných znakov bola jednoznačne najlepšia situácia v prípade rodinného stavu. Ten nedeclarovalo len približne 1 % žien z daných kohort. Podobný výsledok (niečo viac ako 1 %) bol zaznamenaný aj pri najvyššom dosiahnutom vzdelaní. V prípade ekonomickej aktivity sa miera neodpovedí pohybovala tesne nad hranicou 3 %. Existuje niekoľko možností, ako sa dá pracovať s položkou nezistené. Rozhodli sme sa na neodpovede neprihliadať. V ďalšej časti článku budeme preto analyzovať len ženy, ktoré v sčítaní na spomínané otázky odpovedali.

Z metodického hľadiska pracujeme predovšetkým s indikátorom konečnej plodnosti. Ten predstavuje priemerný počet detí narodených jednej žene príslušnej skupiny (kohorty). Ide o jeden z hlavných intenzitných ukazovateľov procesu plodnosti, ktorý na rozdiel od prierezovej úhrnnej plodnosti hovorí o skutočnej realizovanej reprodukčii. Pri našej analýze sme sa obmedzili len na generácie žien, ktoré v čase sčítania boli vo veku ukončenej reprodukcie (50 – 80 rokov)³ alebo sa nachádzali v jej závere (boli vo veku 40 a viac rokov).⁴ Predmetom nášho záujmu sú tak skupiny žien narodené v rokoch 1930 – 1970. Okrem kohortovej (konečnej) plodnosti využívame tiež informácie o štruktúre žien podľa počtu narodených detí (parity).

3. KONEČNÁ PLODNOSŤ A ŠTRUKTÚRA ŽIEN PODĽA POČTU NARODENÝCH DETÍ

Slovensko dlhodobo patrilo v európskom priestore k populáciám s najvyššou intenzitou realizovanej plodnosti [4]. Priemerný počet detí narodených jednej žene však postupne medzigeneračne klesal. Podľa údajov z SODB 2011 sa hodnota konečnej plodnosti žien narodených v prvej polovici 30. rokov 20. storočia pohybovala ešte nad hranicou 2,7 dieťaťa na ženu. Ženy narodené v polovici 40. rokov už mali menej ako 2,5 dieťaťa a generácie z konca 60. rokov sú posledné, ktoré mali v priemere viac ako 2 deti (graf č. 1). Z prierezových údajov upravených do kohortovej podoby je zrejmé, že smerom k mladším generáciám sa pokles realizovanej plodnosti nezastavil a kohorty z prvej polovice 70. rokov určite budú mať v priemere menej ako dve deti. Vývoj v ešte mladších kohortách závisí predovšetkým od úrovne rekuperácie, ktorá je zatiaľ predovšetkým pri druhom a ďalšom dieťati [9] veľmi nízka a nedokáže ani zďaleka nahradiť odkladanie reprodukčných zámerov do vyššieho veku. Za týchto okolností by sa konečná plodnosť u žien narodených v prvej polovici 80. rokov mohla dostať až na úroveň 1,6 – 1,7 dieťaťa na ženu [9]. Z pohľadu realizovanej plodnosti by sa tým Slovensko zaradilo medzi európsky priemer až podpriemer.⁵

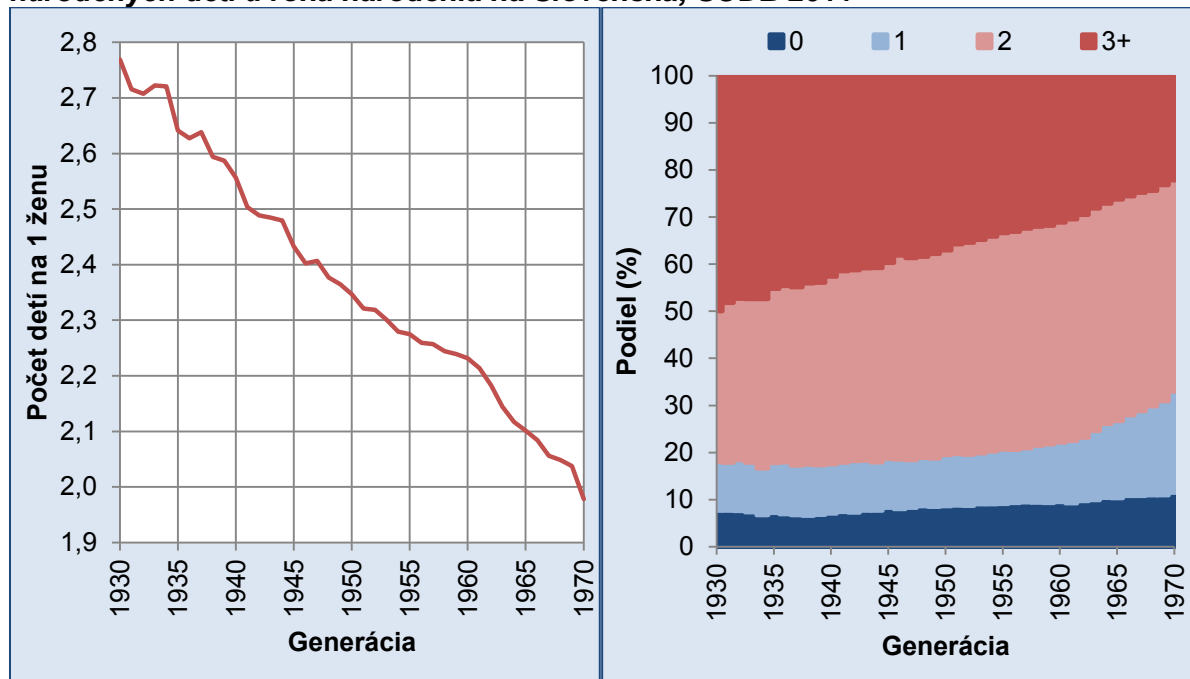
³ Staršie generácie žien sme nehodnotili vzhľadom na početnú veľkosť jednotlivých kohort.

⁴ Aj napriek odkladaniu plodnosti do vyššieho veku sa vo veku 40 a viac rokov stále realizuje len veľmi malá časť reprodukcie, a preto výsledná hodnota konečnej plodnosti, ako aj ďalších použitých kohortových indikátorov sa u žien narodených v 60. rokoch už výraznejšie nezmení.

⁵ Najvyššiu úroveň konečnej plodnosti môžeme očakávať v niektorých severných populáciách (Švédsko) a tiež v niektorých krajinách západnej Európy (napr. Francúzsko, Veľká Británia).

Hodnota konečnej plodnosti predstavuje priemerné číslo, v ktorého pozadí sa môžu odohrávať dôležité štrukturálne zmeny. Potvrďuje to aj vývoj štruktúry žien Slovenska podľa počtu narodených detí. Je zrejmé, že hlavným faktorom znižovania hodnoty konečnej plodnosti v generáciách 1930 – 1970 bolo podľa výsledkov SODB 2011 znižovanie zastúpenia žien s tromi a viac deťmi v prospech predovšetkým dvojdetného modelu rodiny. Kým v najstarších kohortách zo začiatku 30. rokov až takmer polovica žien mala tri a viac detí, zo žien z polovice 40. rokov to nebolo ani 40 % a v skupine žien narodených v druhej polovici 60. rokov dokonca menej ako jedna štvrtina. Na druhej strane zastúpenie žien s dvomi deťmi sa zvýšilo. V generáciách zo začiatku 30. rokov predstavovali približne jednu tretinu. V kohortách zo začiatku 40. rokov to už boli štyri ženy z desiatich a v kohortách z prvej polovice 60. rokov ich podiel predstavoval približne 47 % (graf č. 2). Slovensko sa tak zaradilo medzi populácie s dominantnou pozíciou dvojdetného modelu rodiny. Na rozdiel od niektorých krajín bývalého východného bloku (napr. Česko, Bulharsko, pozri 4) nebola však táto dominancia taká výrazná, pretože na Slovensku dôležitú úlohu naďalej zohrávali aj ženy s vyšším počtom detí. V najmladších generáciách sme už svedkami znižovania zastúpenia dvojdetného modelu v prospech žien s jedným dieťaťom a čiastočne aj bezdetných žien. Pritom jednodetnosť a bezdetnosť boli u žien realizujúcich svoje reprodukčné zámery počas minulého politického režimu menej častými, v prípade bezdetnosti až okrajovými reprodukčnými vzorcami.

Grafy č. 1 a 2: Konečná plodnosť (vľavo) a štruktúra žien (vpravo) podľa počtu narodených detí a roku narodenia na Slovensku, SODB 2011

Zdroj údajov: ŠÚ SR, primárne údaje SODB 2011, výpočty autora

Podiel žien len s jedným dieťaťom sa až do generácií z polovice 50. rokov viac-menej stabilne udržiaval na úrovni 10 – 12 %. V kohortách z konca 50. a zo začiatku 60. rokov nastal mierny nárast, ktorý sa následne zrýchlil u žien narodených v druhej polovici 60. rokov. V kohortách z konca 60. rokov tak už pätina žien podľa výsledkov SODB 2011 mala len jedno dieťa. V súvislosti s rozsahom odkladania a rekuperácie v generačnej perspektíve možno očakávať, že zastúpenie žien s jedným dieťaťom sa

bude ďalej zvyšovať. Podľa niektorých predikcií by sa podiel žien s jedným a dvomi deťmi mohol na Slovensku postupne vyrovnáť. Z pohľadu bezdetnosti je potrebné podotknúť, že aj keď v generáciách 1930 – 1963 miera neprekračovala hranicu 10 %, v mladších kohortách vidíme nárast až do úrovne 12 %. Ten však ešte stále nedosahuje historické maximum (14 %), ktoré na Slovensku nachádzame v spojitosti s kohortami žien z konca 19. a zo začiatku 20. storočia [14]. Úroveň bezdetnosti v týchto generáciách bola ovplyvnená nepriaznivým vývojom počas 1. svetovej vojny a tiež v období veľkej hospodárskej krízy. Podobne ako jednodetnosť, aj bezdetnosť sa v mladších kohortách žien stane na Slovensku s najväčšou pravdepodobnosťou oveľa častejším javom výslednej reprodukčnej histórie. Niektoré odhady [14] pre generácie žien narodených v prvej polovici 80. rokov očakávajú úroveň bezdetnosti mierne nad hranicou 20 %.

Je zrejmé, že pluralizácia reprodukčného správania sa odzrkadlí aj na vyššej diverzite žien podľa počtu narodených detí. Okrem reálneho i očakávaného poklesu realizovanej plodnosti tak budeme na Slovensku svedkami nárastu bezdetnosti a jednodetnosti pri predpokladanom ústupe dvojdetného modelu rodiny. Určitý pokles je možné očakávať aj v skupine žien s väčším počtom detí. Z pohľadu dynamiky a samotného rozsahu tohto poklesu v generačnej perspektíve bude rozhodujúce, ako rýchlo sa bude meniť reprodukčné správanie tých skupín žien (napr. rómskeho etnika s nízkym vzdelaním a pod.), ktoré tvoria primárnu časť tejto subpopulácie.

4. RODINNÝ STAV

Rodenie detí mimo manželského zväzku rovnako ako plodnosť nevydatých žien z pohľadu reprodukčného správania boli na Slovensku dlhodobo okrajovým javom. Podiel nemanželských detí sa po druhej svetovej vojne až do konca 80. rokov stabilne pohyboval na úrovni 4 – 7 % a príspevok plodnosti nevydatých žien k celkovej úrovni neprekračoval hranicu 10 %. Je zrejmé, že reprodukcia bola v tomto období výrazne previazaná so životom v manželstve. Jedným z dôležitých znakov transformácie reprodukčného správania po roku 1989 je aj zmena jeho charakteru z pohľadu legitimacy. Zvyšujúci sa podiel detí narodených mimo manželstva (v roku 2015 viac ako 39 %), ako aj rastúca intenzita plodnosti nevydatých žien [10] potvrdzujú, že nastáva postupné uvoľňovanie dovtedy pevného vzťahu medzi sobášnosťou a plodnosťou. Tieto zmeny sa však vo väčšej miere prejavujú až v intenzite a charaktere konečnej plodnosti u žien narodených v 70. a najmä v 80. rokoch. Tie však v čase konania SODB 2011 ešte nemali ukončenú reprodukciu, a preto nie je možné z predmetných výsledkov vyvodzovať komplexnejšie závery.

U žien narodených v rokoch 1930 – 1970 je zrejmé, že vo všetkých kategóriách rodinného stavu dochádza postupne k medzigeneračnému poklesu realizovanej plodnosti. Jedinou výnimkou sú slobodné ženy, kde približne od kohort z polovice 50. rokov nastáva mierny nárast konečnej plodnosti. V najstarších kohortách sa priemerný počet detí na jednu slobodnú ženu pohyboval na úrovni 0,2 – 0,4 dieťaťa, v najmladších už dosahuje hranicu 0,6 dieťaťa. Na čoraz častejšiu účasť slobodných žien na reprodukciu poukazuje aj vývoj bezdetnosti. V kohortách slobodných žien narodených v 30. rokoch sa len približne 15 % z nich stalo aspoň raz matkou. Od generácie zo začiatku 50. rokov to bola približne každá piata žena a u slobodných žien narodených na konci 60. rokov to už bolo takmer 30 % žien. Materstvo slobodných žien, ktoré v minulosti bolo na Slovensku veľmi zriedkavým javom, sa tak

postupne stáva čoraz častejšou súčasťou reprodukčnej dráhy trvalo slobodných žien.⁶

Pokles konečnej plodnosti vydatých žien nebol taký dynamický ako u rozvedených a ovdovených (graf č. 3). Medzi generáciami z polovice 30. rokov a konca 60. rokov priemerný počet detí na jednu vydatú ženu klesol približne z 2,6 dieťaťa na 2,2 dieťaťa. Aj v najmladších kohortách tak zostáva u vydatých žien zatiaľ konečná plodnosť nad hranicou dvoch detí. Zaujímavým je tiež čoraz výraznejší odklon hodnôt konečnej plodnosti vydatých žien od celoslovenského priemeru.

Zvyšujúca sa váha rozvedených žien v populácii Slovenska (a ich reprodukčné charakteristiky) postupne významnejšie ovplyvňuje celkovú úroveň reprodukcie. Úroveň realizovanej plodnosti rozvedených a všetkých žien sa postupne vyrovnáva. Naďalej však platí, že konečná plodnosť rozvedených žien dosahuje predsa len o niečo nižšiu úroveň. Rozvod manželstva výrazne zasahuje do reprodukčnej dráhy mladých žien a môže byť príčinou, prečo neboli všetky reprodukčné plány naplnené. To môže byť aj vysvetlením o niečo nižšieho priemerného počtu narodených detí u rozvedených žien.

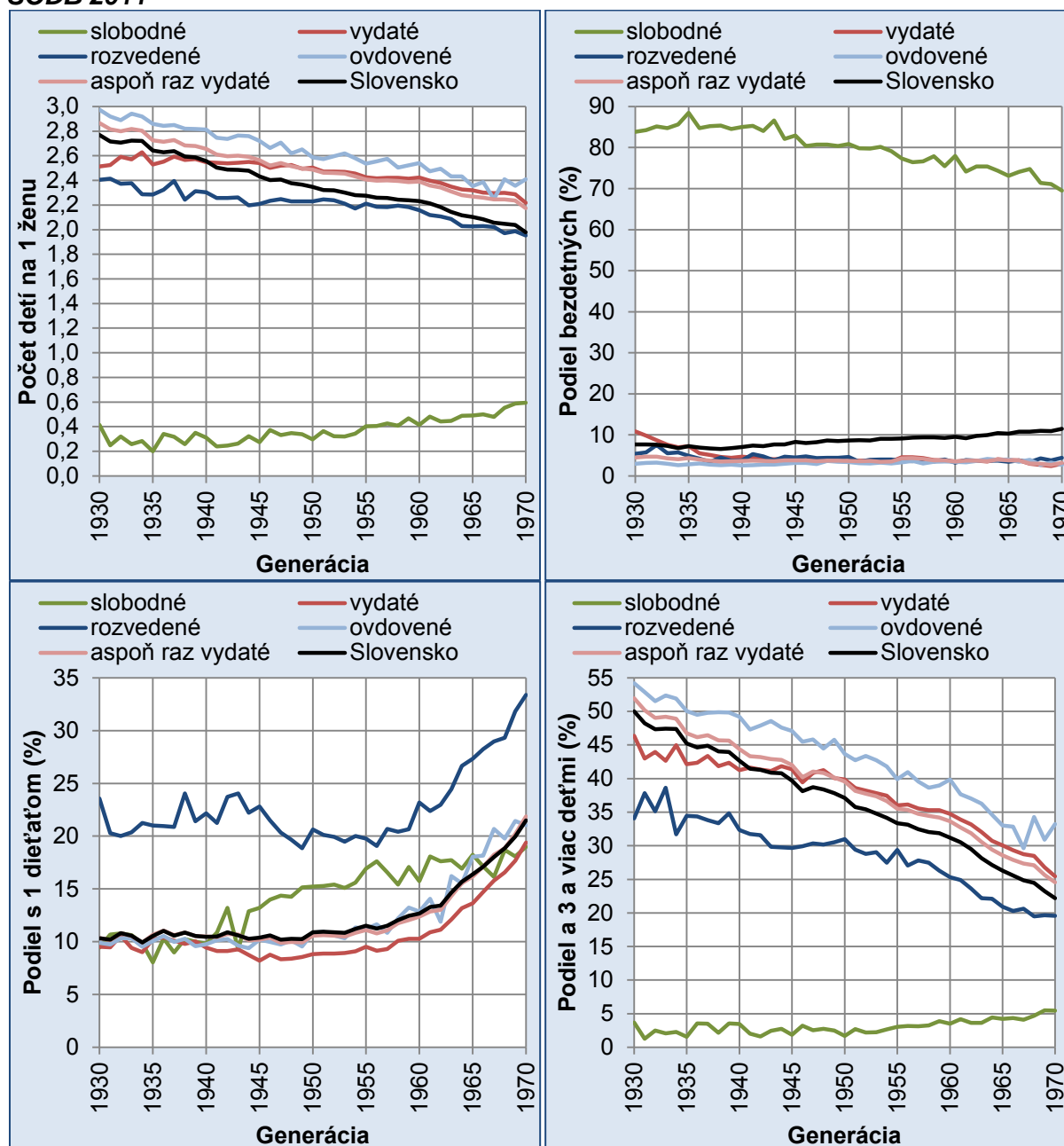
Dlhodobu najvyššiu plodnosť majú ovdovené ženy. Medzi kohortami 1930 a 1970 klesla konečná plodnosť z takmer 3 detí na 2,4 dieťaťa na ženu. Okrem toho získané výsledky tiež potvrdili, že ich prevaha v porovnaní s priemerom Slovenska mierne rástla smerom k najmladším kohortám. Bez ďalšej hlbšej analýzy nevieme uspokojivo vysvetliť tento jav. Ak budeme abstrahovať od najstarších kohort, v mladších skupinách môže ísť častejšie o ženy s nižším vzdelaním z rurálneho prostredia, ktoré sa vydávali veľmi mladé, s (výrazne) starším partnerom (a aj preto v mladšom veku sa stali už vdovami).

Príčiny jednotlivých rozdielov v úrovni konečnej plodnosti žien podľa rodinného stavu je možné nájsť v štruktúre žien podľa počtu narodených detí. Bezdetnosť bola s výnimkou slobodných žien hlboko pod úrovňou celoslovenského priemeru a dosahovala takmer biologickú úroveň (graf č. 4). Nejde o prekvapujúci jav vzhľadom na to, že sa týka žien, ktoré už do manželstva aspoň raz vstúpili. Dá sa povedať, že ak žena uzavrela manželstvo, takmer vždy sa stala aspoň raz matkou. Súvisí to nielen s výraznou orientáciou reprodukcie na manželstvo a s nastavením populačných politík, ktoré zvýhodňovali predovšetkým manželské páry, ale aj s celkovou spoločenskou klímou a vysokou normatívnosťou materstva napíňaného v manželstve. Ak by sme sa predsa len snažili nájsť určité rozdiely aj v rámci sledovaných rodinných stavov, jednoznačne najnižšiu bezdetnosť mali ovdovené ženy. O niečo častejšie zostávali bezdetné rozvedené ženy. Tento výsledok v podstate kopíruje zistenie z pohľadu realizovanej plodnosti a pravdepodobne aj jeho vysvetlenie je rovnaké. U rozvedených bezdetných je to zhoršenie reprodukčnej (a často aj životnej) situácie ženy po rozvode, pričom to, či sa jej podarilo stať sa matkou, záviselo od toho, kedy sa rozviedla a či sa jej podarilo nájsť si do konca reprodukčného veku ďalšieho (vhodného) partnera. Pri ovdovených by nižšia bezdetnosť, naopak, mohla byť dôsledkom skorého vstupu do manželstva (čím sa predĺžila časť reprodukčného obdobia, keď je žena pravidelnejšie vystavená pohlavnému styku, a teda šanci otehotnieť), vyššieho veku manžela (a aj preto

⁶ Pojmom trvalo slobodné ženy označujeme ženy, ktoré do konca reprodukčného veku nevstúpia ani raz do manželstva.

v čase sčítania už boli ovdovené) a pod. Okrem toho je potrebné upozorniť, že k ovdoveniu častejšie dochádzalo pravdepodobne až po skončení reprodukcie, kým riziko rozvodu je dlhodobo najvyššie práve v reprodukčnom veku.

Grafy č. 3 – 6: Konečná plodnosť a podiel bezdetných žien, žien s jedným dieťaťom a s tromi a viac deťmi podľa rodinného stavu a roku narodenia na Slovensku, SODB 2011

Zdroj údajov: ŠÚ SR, primárne údaje SODB 2011, výpočty autora

Početnejšiu rodinu mali na Slovensku najčastejšie ovdovené ženy a, naopak, najmenej často mali tri a viac detí rozvedené ženy (ak nehodnotíme kategóriu slobodných) (graf č. 6). Dvojdetný model rodiny hral hlavnú úlohu v reprodukčnej dráhe najmä vydatých žien. V kohortách zo 60. rokov mala dve deti viac ako polovica z nich. Nad celoslovenským priemerom sa nachádzala aj skupina rozvedených žien. Môžeme predpokladať, že rozvodom boli tieto ženy často zasiahnuté až po narodení druhého dieťaťa. Mierne pod celoslovenským priemerom sa nachádzala skupina

ovdovených žien, a to aj v súvislosti s častejším príklonom k vyššiemu počtu detí. Jednoznačne najmenšiu váhu mal dvojdetný model u slobodných žien (do 5 %), keďže tie boli dlhodobo najčastejšie bezdetné (viac ako 70 %). Zaujímavosťou je, že v mladších kohortách vidíme postupný nárast zastúpenia slobodných žien s dvomi deťmi (nad hranicu 5 %). V súvislosti s pluralizáciou rodinných foriem a najmä funkčných kohabitácií, v ktorých sa čoraz častejšie aj napíňajú reprodukčné zámery, očakávame, že zastúpenie slobodných žien s jedným alebo dvomi deťmi sa bude zvyšovať.

Jednodetnosť bola na Slovensku dlhodobo skôr okrajovým javom. Podiel žien s jedným dieťaťom dosahoval približne 10 % a až v najmladších kohortách sa zdvojnásobil. Najčastejšie sa práve jedno dieťa narodilo rozvedeným ženám. V kohortách 1930 – 1960 predstavovali tieto ženy približne jednu pätinu. V mladších kohortách vidíme pomerne dynamický rast až nad hranicu jednej tretiny. Častejšie ako bol celoslovenský priemer mali jedno dieťa aj slobodné ženy. Naopak, jednodetnosť sa najmenej vyskytovala v skupine vydatých žien. Početnosť tejto skupiny sa začína zvyšovať počnúc kohortami zo začiatku 60. rokov.

5. NAJvyššie DOSIAHNUTÉ VZDELANIE A EKONOMICKÁ AKTIVITA

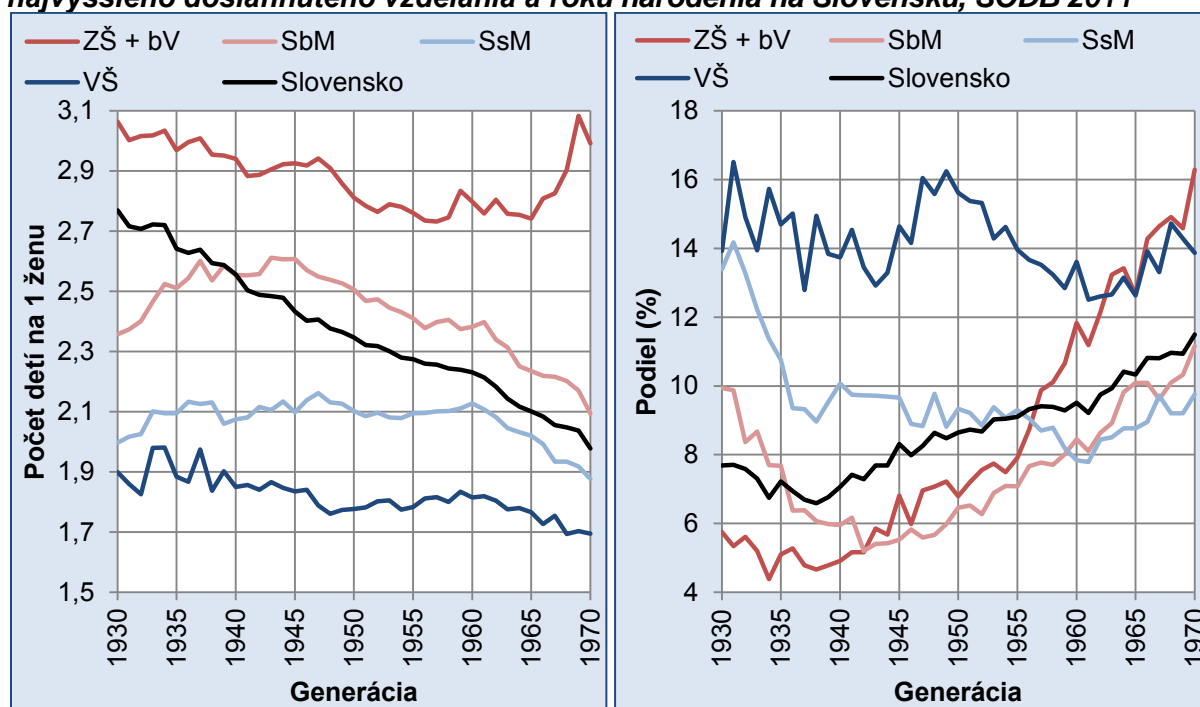
Najvyššie dosiahnuté vzdelanie sa označuje za jeden z hlavných faktorov reprodukčného správania [1, 5]. Prepojenie tohto ukazovateľa s plodnosťou potvrdili aj niektoré analýzy populácie Slovenska [12].

Podľa výsledkov SODB 2011 dlhodobo najvyššiu konečnú plodnosť dosahovali na Slovensku ženy bez vzdelania alebo so základným vzdelaním (graf č. 7). Aj keď ich realizovaná reprodukcia sa postupne mierne znižovala (s výnimkou najmladších generácií), stabilne pomerne výrazne prekračovala celoslovenský priemer. Navyše dynamika, s akou nastala redukcia konečnej plodnosti, zaostávala, a preto sa rozdiely medzi všetkými ženami Slovenska a ženami s najnižším vzdelaním medzigeneračne prehlbovali. Je zrejmé, že tieto osoby predstavujú z pohľadu reprodukčného správania najmä v mladších kohortách veľmi špecifickú subpopuláciu, čo potvrdila aj hlbšia analýza ich štruktúry podľa počtu narodených detí. Aj v najmladších generáciách dominujú ženy s tromi a viac deťmi (50 – 55 %) pri najnižšom zastúpení žien s jedným a najmä dvomi deťmi. Bezdetnosť žien bez vzdelania alebo so základným vzdelaním bola dlhodobo marginálnym javom, no smerom k mladším generáciám pomerne prudko rástla. V kohortách zo 60. rokov sa nielenže vyrovnala ženám s terciárnym stupňom vzdelania, ale dokonca pozorujeme aj o niečo častejší výskyt tohto javu. Uspokojivo vysvetliť tento jav zatiaľ bez ďalšej cielenej analýzy nedokážeme. Keďže na Slovensku ide o čoraz početne menšiu a súčasne veľmi špecifickú subpopuláciu, dá sa predpokladať, že tieto osoby môžu mať problém nájsť si životného partnera, prípadne sa môžu vyznačovať horším reprodukčným zdravím. Nezanedbateľnou súčasťou tejto skupiny žien sú aj fyzicky a mentálne postihnuté osoby. Zdá sa, že ženy bez vzdelania alebo so základným vzdelaním predstavujú z pohľadu reprodukcie pomerne heterogénnu skupinu s postupne sa selektujúcou výraznou podskupinou žien orientujúcou sa na väčší počet detí. Vysvetľovalo by to aj určitý zvrät vo vývoji konečnej plodnosti v najmladších generáciách.

Konečná plodnosť žien so stredoškolským vzdelaním bez maturity narodených v 30. rokoch bola o niečo nižšia ako celoslovenský priemer (graf č. 7). Keďže

v povojnovom období len veľmi malá časť žien na Slovensku dosahovala vyššie ako základné vzdelanie, pričom tieto osoby ho nadobúdali so snahou presadiť sa v iných ako typicky ženských profesiách, môžeme predpokladať, že ide o ženy, ktoré časť svojich reprodukčných plánov museli obetovať príprave na povolanie a najmä jeho vykonávaniu. Ešte výraznejšie to platí o ženách s úplným stredoškolským vzdelaním a vysokoškolským vzdelaním. V mladších kohortách sa neúplné stredoškolské vzdelanie postupne stalo jedným z dôležitých prvkov vzdelanostnej dráhy Slovenska. Ženy snažiace sa uplatniť v niektorých dovtedy „mužských“ profesiách (napr. v zdravotníctve, učiteľstve, obchode, službách a pod.) častejšie začali preferovať úplné stredoškolské vzdelanie a skupina žien so stredoškolským vzdelaním bez maturity postupne začala predstavovať menej „privilegovanú“ skupinu osôb z pohľadu ľudského kapitálu. Aj preto je ich konečná plodnosť v mladších kohortách vyššia, ako ukazuje celoslovenský priemer.

Grafy č. 7 a 8: Konečná plodnosť (vľavo) a podiel bezdetných žien (vpravo) podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania a roku narodenia na Slovensku, SODB 2011

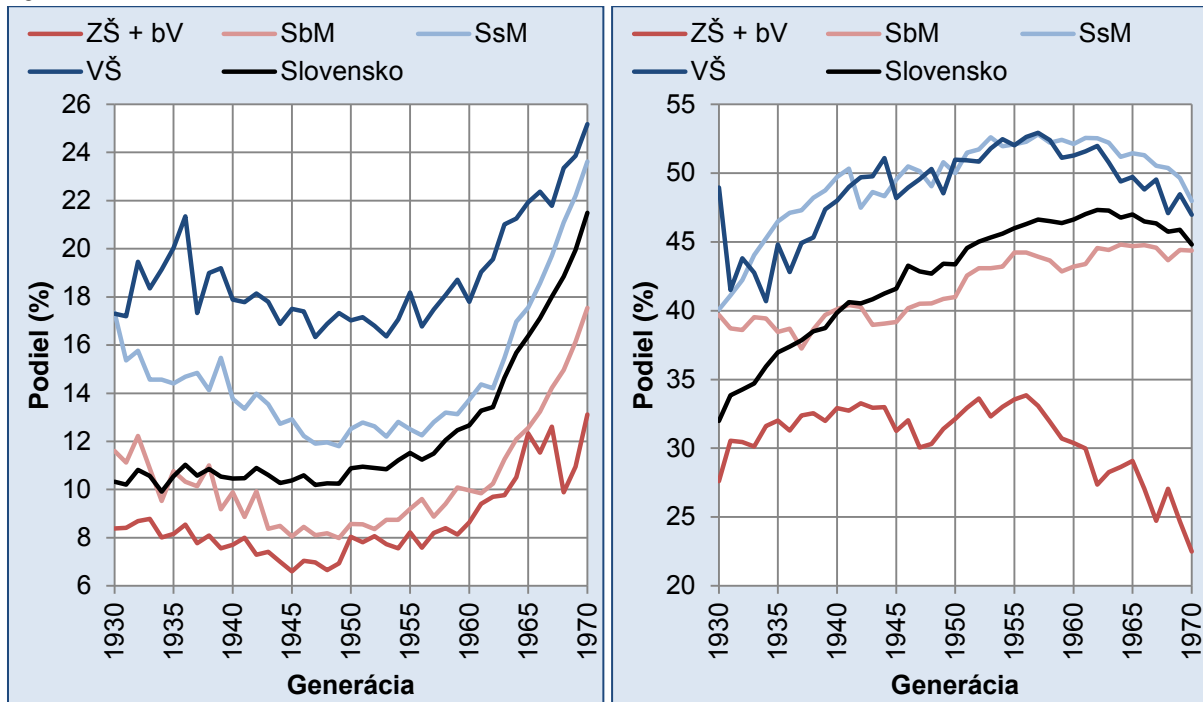
Poznámka: ZŠ + bV – základné vzdelanie a bez vzdelania, SbM – stredoškolské vzdelanie bez maturity, SsM – stredoškolské vzdelanie s maturitou, VŠ – vysokoškolské vzdelanie.

Zdroj údajov: ŠÚ SR, primárne údaje SODB 2011, výpočty autora

V porovnaní so skupinou žien bez vzdelania a so základným vzdelaním však môžeme vidieť, že približne od kohort z polovice 40. rokov nastáva stabilný pokles úrovne realizovanej plodnosti. Je to výsledok určitej orientácie na dvojdetný model rodiny (nárast z necelých 40 % na 45 %) v kontexte znižovania váhy žien s tromi a viac deťmi (zo 45 % na približne 27 %).⁷ Pre ženy s neúplným stredoškolským vzdelaním bola tiež menej častým javom (v porovnaní s celoslovenským priemerom) bezdetnosť a jednodetnosť. V súlade s vývojovým trendom od generácií zo začiatku 60. rokov aj v tejto skupine môžeme vidieť postupný nárast zastúpenia bezdetných žien a žien len s jedným dieťaťom.

⁷ Aj napriek tomuto vývoju zostáva od generácií z druhej polovice 30. rokov podiel žien so stredoškolským vzdelaním bez maturity s tromi a viac deťmi nad priemerom Slovenska.

Grafy č. 9 a 10: Podiel žien s jedným dieťaťom (vľavo) a s tromi a viac deťmi (vpravo) podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania a roku narodenia na Slovensku, SODB 2011

Poznámka: ZŠ + bV – základné vzdelanie a bez vzdelania, SbM – stredoškolské vzdelanie bez maturity, SsM – stredoškolské vzdelanie s maturitou, VŠ – vysokoškolské vzdelanie.

Zdroj údajov: ŠÚ SR, primárne údaje SODB 2011, výpočty autora

Konečná plodnosť žien so stredoškolským vzdelaním s maturitou a najmä s vysokoškolským vzdelaním bola dlhodobo podpriemerná. Platí to predovšetkým pre najstaršie generácie, kde tieto skupiny žien z pohľadu dosiahnutého vzdelania predstavovali elitu populačných ročníkov. Zaujímavosťou je tiež to, že úrovňou realizovanej plodnosti sa najstaršie a najmladšie kohorty odlišovali v oveľa menšej miere ako v predchádzajúcich vzdelanostných skupinách. Predovšetkým u žien s úplným stredoškolským vzdelaním vidíme značnú stabilitu hodnôt konečnej plodnosti (okolo 2,1 dieťaťa na ženu). U absolventiek vysokej školy došlo najprv k určitému poklesu, ktorý následne tiež vystriedala medzigeneračná stabilita. Súčasne je zřejmé, že ženy s vysokoškolským vzdelaním boli jediné, ktorým sa dlhodobo v priemere nenarodili ani 2 deti. Od kohort zo začiatku 60. rokov nastáva navyše znižovanie realizovanej plodnosti. Konečná plodnosť absolventiek vysokých škôl narodených na konci 60. rokov sa tak dostala na hranicu 1,7 dieťaťa a u žien s úplným stredoškolským vzdelaním to bolo necelých 1,9 dieťaťa. Výrazne podpriemerná konečná plodnosť vysokoškolsky vzdelaných žien je výsledkom veľmi nízkeho zastúpenia žien s tromi a viac deťmi (medzi generáciami 1930 – 1960 pokles z 25 % pod 15 %) a, naopak, mierne vyššieho podielu bezdetných (približne 15 %) a jednodetných žien (okolo 18 % do generácie 1960). Na rozdiel od ostatných vzdelanostných skupín v najmladších generáciách taký dynamický nárast bezdetnosti nenastáva. Na druhej strane u vysokoškolsky vzdelaných žien vidíme pomerne rýchly nárast podielu žien len s jedným dieťaťom. V kohortách z konca 30. rokov už tieto ženy tvorili jednu štvrtinu z populačného ročníka. Pre absolventky terciárneho stupňa vzdelávania podobne ako pre ženy s úplným stredoškolským vzdelaním bola dominantným modelom reprodukčného správania dvojdetná rodina. Viac ako polovica z nich v kohortách od polovice 40. rokov mala práve dve deti. Maximálne

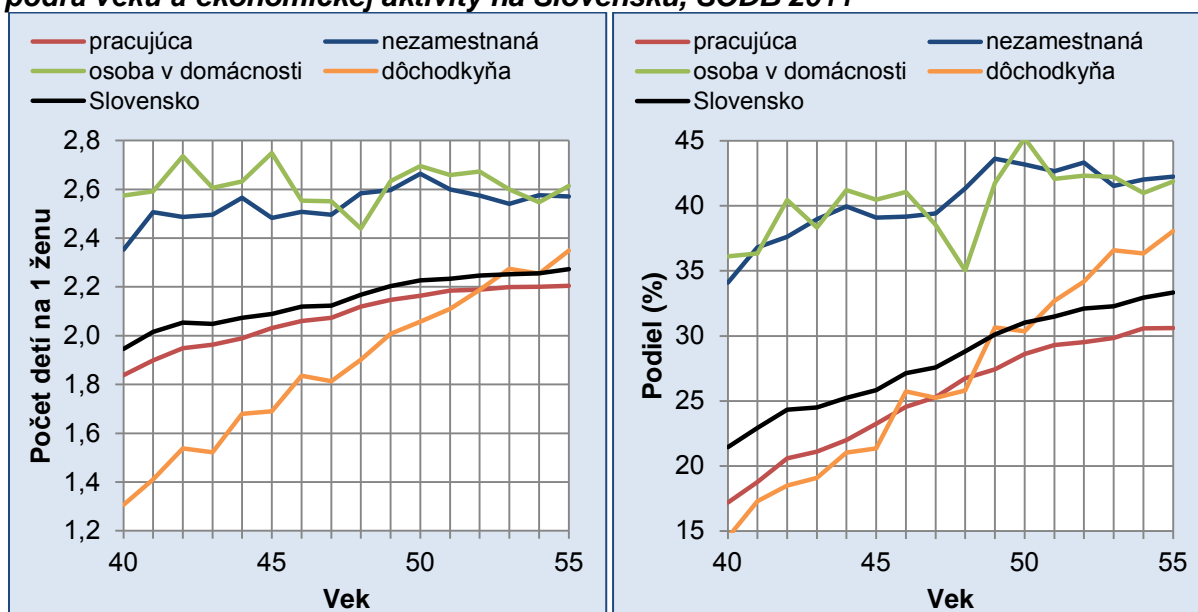
zastúpenie (52 – 53 %) tento model dosahoval u žien narodených v polovici 50. rokov. V mladších generáciách však vidíme postupné opúšťanie dvojdetnej rodiny najmä v prospech žien s jedným dieťaťom. O niečo vyššia hodnota konečnej plodnosti žien s úplným stredoškolským vzdelaním v porovnaní s absolventkami vysokej školy sa tak dosahovala nižším podielom bezdetných žien a žien s jedným dieťaťom. Súčasne ženy so stredoškolským vzdelaním s maturitou o niečo častejšie mali tri a viac detí (graf č. 10).

Pokles konečnej plodnosti sa často dáva do súvisu so zvyšovaním aktívnej participácie žien na trhu práce [1, 5]. Sledovanie vzťahu ekonomickej aktivity žien a realizovanej plodnosti je pri údajoch z SODB 2011 (podobne ako pri ďalších diferenčných faktoroch) problematické vzhľadom na charakter použitých údajov. Tie reflektujú skutočnosť v čase sčítania, ktorá však nemusela zodpovedať situácii v čase realizácie reprodukčných zámerov. Navyše prechody medzi statusmi z pohľadu trhu práce sa môžu veľmi rýchlo meniť a tiež úzko súvisia s vekom. Preto sme na hodnotenie vybrali tú časť vekového spektra (40 – 55 rokov), v ktorom žena ukončila, resp. ukončovala svoju reprodukciu a súčasne bolo v tomto veku možné identifikovať viacero typov postavení na trhu práce, ktoré mohli ovplyvňovať úroveň realizovanej plodnosti.

Aj napriek už spomenutým nedostatkom analyzovaných údajov z SODB 2011 možno pozorovať určitý súvis medzi charakterom ekonomickej aktivity ženy a úrovňou a charakterom jej realizovanej plodnosti. Vyššiu konečnú plodnosť, častejší príklon k viacdetej rodine nachádzame u žien, ktoré boli v čase sčítania nezamestnané alebo uviedli, že sú osobami v domácnosti. Časť žien z tejto skupiny tvorili osoby s nižším vzdelaním pochádzajúce z rurálneho prostredia alebo osoby rómskeho etnika. Medzi ženami v domácnosti môžeme nájsť osoby, ktoré sú práve orientované na (početnejšiu) rodinu a zmysel svojho života nachádzajú práve v starostlivosti o jej členov.

Mierne podpriemerná je konečná plodnosť pracujúcich žien a v mladšom veku aj dôchodkýň (graf č. 11). Smerom k seniorskému veku však plodnosť dôchodkýň rastie a dostáva sa až nad celoslovenský priemer. V súvislosti s touto skupinou je potrebné podotknúť, že v mladšom veku ide predovšetkým o osoby so zdravotnými problémami. Tie mohli priamo ovplyvniť rozhodnutie ženy mať (ďalšie) dieťa, alebo k tomuto rozhodnutiu žena dospela v súvislosti so svojou životnou (a najmä ekonomickou) situáciou. U starších osôb je však situácia do určitej miery opačná. Dôchodkyne vo veku nad 50 rokov majú častejšie väčší počet detí a aj realizovaná plodnosť sa v tejto skupine žien dostáva nad priemer Slovenska (graf č. 12). Je zrejmé, že ide o heterogénnu skupinu žien. V mladšom veku ju tvoria predovšetkým ženy so zdravotnými problémami, ktoré ich vytlačili z aktívnej participácie na trhu práce a tiež z rôznych dôvodov znemožnili mať viac detí. V poreprodukčnom veku sa do popredia pravdepodobne dostávajú ženy, ktoré vďaka vyššiemu počtu detí skôr splnili kritériá na priznanie starobného dôchodku.⁸

⁸ Do konca roka 2004 platil zákon č. 100/1988 Zb. z. o sociálnom zabezpečení, ktorý žene zamestnanej najmenej 25 rokov pri 5 a viac vychovaných deťoch priznával nárok na starobný dôchodok už od 53 rokov. Pri 3 – 4 deťoch to bolo od veku 54 rokov a pri dvoch deťoch od 55 rokov. Nový zákon posunul vek odchodu do starobného dôchodku jednotne na 62 rokov, no s platnosťou až pre ženy od generácie 1962. V kohortách z rokov 1947 – 1961 sa v upravenej podobe naďalej zohľadňuje počet vychovaných detí.

Grafy č. 11 a 12: Konečná plodnosť (vľavo) a podiel žien s tromi a viac deťmi (vpravo) podľa veku a ekonomickej aktivity na Slovensku, SODB 2011

Zdroj údajov: ŠÚ SR, primárne údaje SODB 2011, výpočty autora

6. NÁRODNOSŤ A NÁBOŽENSKÉ VYZNANIE

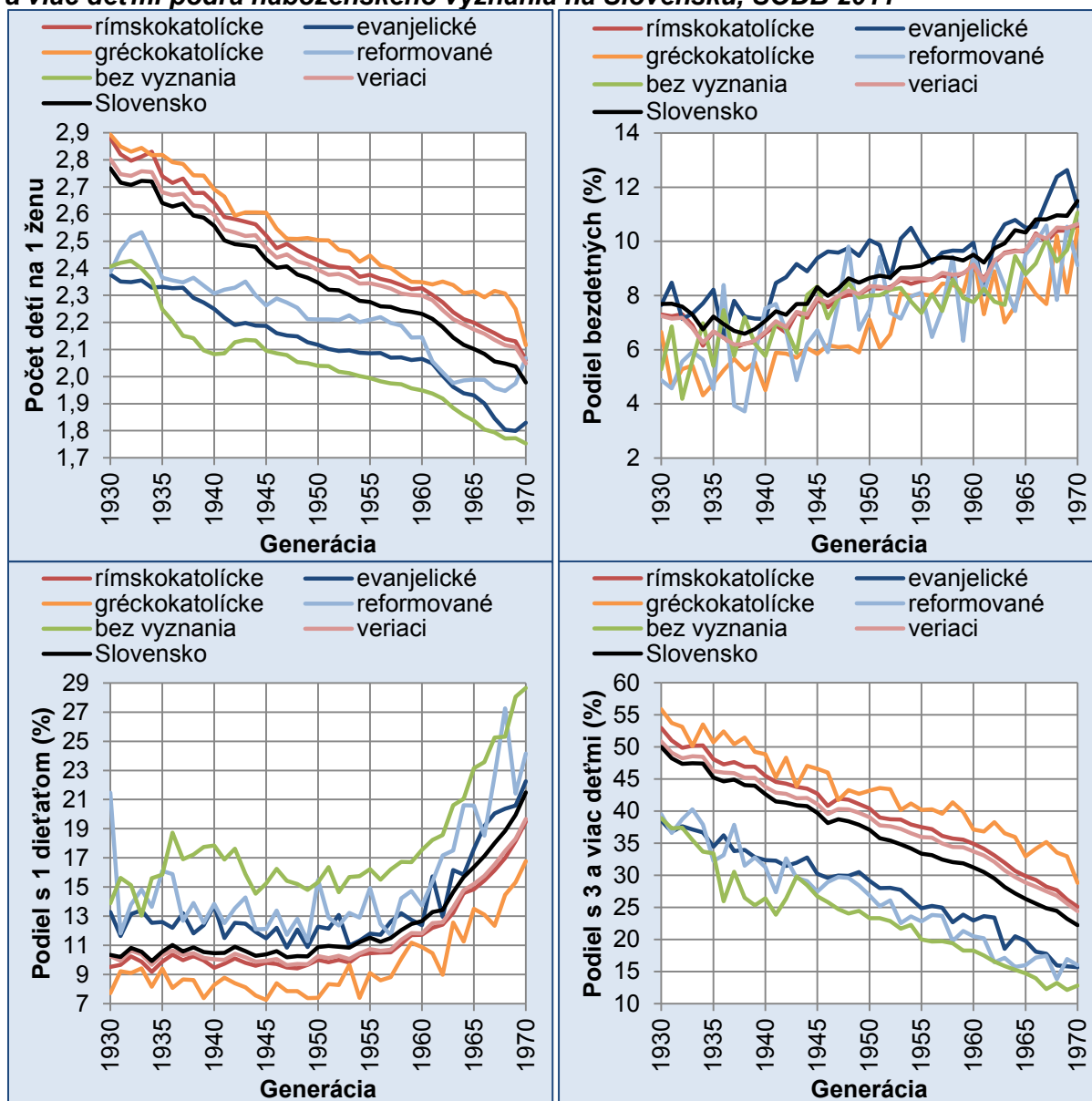
Náboženské vyznanie rovnako ako etnická (národnostná) príslušnosť predstavujú ďalšie dva veľmi často spomínané diferenčné znaky z pohľadu intenzity, ako aj charakteru reprodukčného správania [pozri napr. 1, 3, 6]. Na ich vplyv v procese plodnosti na Slovensku upozornila napríklad štúdia Tišliara a Šprochu [13]. V prostredí Slovenska sa asi najčastejšie skloňuje odlišný charakter plodnosti žien rómskeho etnika [8]. Určité rozdiely však dlhodobo nachádzame aj pri porovnaní žien hlásiacich sa k slovenskej a maďarskej národnosti [11]. Na druhej strane pri náboženskom vyznaní sa najčastejšie spomína diferenciácia reprodukčného správania medzi rímskokatolíckimi a protestantmi, pričom v niektorých štúdiách sa pozornosť venuje aj osobám so židovským (izraelitským) vierovyznaním [3].

Údaje z SODB 2011 potvrdili existenciu určitých rozdielov v realizovanej plodnosti medzi jednotlivými konfesiami a rovnako aj medzi osobami hlásiacimi sa k určitému náboženstvu, prípadne náboženskej skupine („veriaci“) a osobami deklarujúcimi, že sú bez vyznania. Vo všetkých sledovaných skupinách je zrejмый postupný medzigeneračný pokles plodnosti. Dlhodobo najvyššiu konečnú plodnosť nachádzame u žien hlásiacich sa k rímskokatolíckemu a gréckokatolíckemu vierovyznaniu. Naopak, najnižšiu realizovanú plodnosť mali ženy deklarujúce, že sú bez vyznania. Pod priemerom Slovenska sa však stabilne nachádzajú aj skupiny žien hlásiace sa k evanjelickej a reformovanej cirkvi. Tieto rozdiely sa smerom k mladším kohortám postupne znižujú.

Štruktúra žien podľa počtu narodených detí ukazuje, že hlavným faktorom vyššej konečnej plodnosti žien rímskokatolíckeho a gréckokatolíckeho vierovyznania bol ich častejší (aj keď medzigeneračne klesajúci) príklon k väčšiemu počtu detí (graf č. 16). Okrem toho tieto ženy zostávali menej často bezdetné alebo len s jedným dieťaťom. Na druhej strane ženy bez vyznania, ako aj ženy hlásiace sa k evanjelickej a reformovanej cirkvi zaostávali za celoslovenským priemerom v podiele osôb s tromi a viac deťmi (graf č. 16). O niečo častejšie sa im narodilo tiež len jedno dieťa, ale

predovšetkým najvýraznejšie inklinovali k dvojdetnému modelu rodiny. Rozdiely v bezdetnosti boli minimálne (graf č. 14).

Grafy č. 13 – 16: Konečná plodnosť, podiel bezdetných žien a žien s jedným a s tromi a viac deťmi podľa náboženského vyznania na Slovensku, SODB 2011

Poznámka: Veriaci – ženy, ktoré v SODB 2011 uviedli nejaké náboženské vyznanie.

Zdroj údajov: ŠÚ SR, primárne údaje SODB 2011, výpočty autora

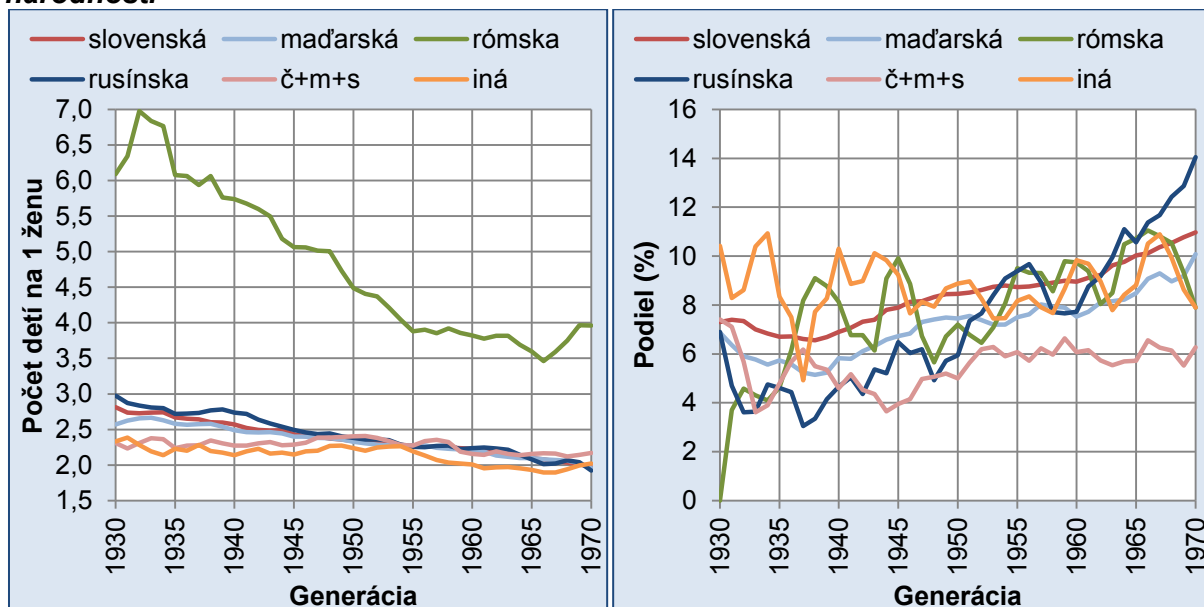
Aj keď sa v SODB 2011 k rómskej národnosti prihlásila len asi štvrtina z predpokladanej rómskej populácie na Slovensku, získané výsledky o realizovanej plodnosti jednoznačne potvrdzujú úplne odlišný charakter reprodukčného správania. Konečná plodnosť klesala z úrovne viac ako 6 detí na ženu (kohorty z 30. rokov) na úroveň približne 4 detí (kohorty zo začiatku 50. rokov), na ktorej sa viac-menej stabilizovala aj v mladších populačných ročníkoch (grafy č. 17 – 20).

Ak sa zameriame na ostatné národnosti, v starších kohortách platilo, že najnižšiu realizovanú plodnosť mali ženy hlásiace sa k českej, moravskej a sliezskej

národnosti⁹ a, naopak, najvyššia bola plodnosť u žien rusínskej národnosti. Počet detí narodených jednej žene maďarskej národnosti bol mierne podpriemerný. V povojnových kohortách už rozdiely v realizovanej plodnosti boli minimálne (okrem žien rómskej národnosti).

Hlavným faktorom vyššej konečnej plodnosti žien rómskej národnosti je jednoznačne častejšie rodenie detí tretieho a vyššieho poradia. V najstarších generáciách osem až deväť rómskych žien z desiatich malo tri a viac detí (graf č. 20). Smerom k mladším kohortám zastúpenie žien s tromi a viacerými deťmi síce klesá, ale takmer dve tretiny rómskych žien narodených v 60. rokoch 20. storočia zavřšili svoje reprodukčné obdobie až po narodení troch, prípadne viacerých detí. Vzhľadom na takéto dominantné zastúpenie žien s vyšším počtom detí je podiel ostatných parít podpriemerný. Týka sa to predovšetkým dvojdetného modelu rodiny, ktorý sa iba v najmladších generáciách dostal nad hranicu 15 %. Jedno dieťa malo dlhodobo len päť žien rómskej národnosti zo sto a až v kohortách z druhej polovice 60. rokov sa ich zastúpenie zdvojnásobilo.

Grafy č. 17 a 18: Konečná plodnosť (vľavo) a podiel bezdetných žien (vpravo) podľa národnosti

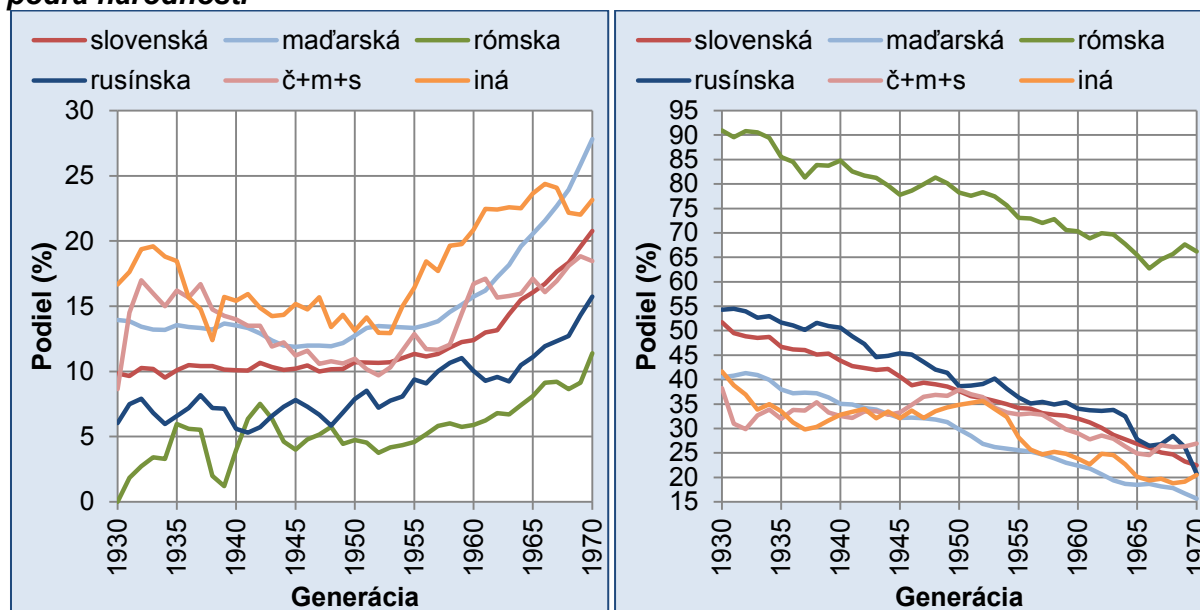

Poznámka: č + m + s – ženy českej, moravskej alebo sliezskej národnosti.

Zdroj údajov: ŠÚ SR, primárne údaje SODB 2011, výpočty autora

⁹ Vysvetlenie možno hľadať v skoršom začiatku demografickej revolúcie v Česku. Navyše väčšina z nich prišla na Slovensko až po druhej svetovej vojne, keďže medzivojnová česká enkláva bola po roku 1939 nútená sa vysťahovať (pozri 16, 17). Okrem toho osoby s českým pôvodom mali častejšie vyššie vzdelanie, pracovali na vyšších pozíciách, v mestskom prostredí a pod.

Grafy č. 19 a 20: Podiel žien s jedným dieťaťom (vľavo) a s tromi a viac deťmi (vpravo) podľa národnosti

Poznámka: č + m + s – ženy českej, moravskej alebo sliezskej národnosti.

Zdroj údajov: ŠÚ SR, primárne údaje SODB 2011, výpočty autora

Nižšia konečná plodnosť žien maďarskej a najmä spojenej českej, moravskej a rusínskej národnosti bola výsledkom menej častej prítomnosti žien s tromi a viac deťmi a, naopak, častejšieho príklonu k dvojdetnému modelu rodiny a čiastočne aj k modelu len s jedným dieťaťom. Naopak, u žien hlásiacich sa k rusínskej národnosti môžeme vidieť o niečo vyšší podiel osôb s tromi a viac deťmi.

7. ZÁVER

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov predstavuje na Slovensku jeden z najdôležitejších a v mnohých aspektoch nenahraditeľných zdrojov na analýzu reprodukčného správania a jeho vplyvu na charakter populácie. Neoceniteľnou a súčasne jedinečnou je možnosť kombinácie viacerých obsahových prvkov. Práve táto možnosť predstavuje primárny predpoklad na diferenčnú analýzu kohortovej plodnosti. Prepojenie odpovedí zo sčítacích formulárov s počtom detí narodených ženám s dátum ich narodenia, rodinným stavom, vzdelaním, ekonomickou aktivitou, národnosťou a/alebo náboženským vyznaním poskytuje obrovské množstvo informácií, ktoré sa nedajú získať z iných zdrojov, o úrovni, vývoji a charaktere reprodukčného procesu na Slovensku. Platí to aj o výsledkoch z posledného SODB v roku 2011.

Získané údaje potvrdili klesajúci trend konečnej plodnosti. Ženy narodené na konci 60. rokov sú poslednými, ktoré mali v priemere viac ako dve deti. Uvedený pokles realizovanej plodnosti je potrebné predovšetkým spájať s postupnou preferenciou dvojdetného modelu rodiny na úkor početnejších verzí rodín. Súčasne sa ukázalo, že jednodetnosť, ako aj bezdetnosť boli na Slovensku, najmä u žien realizujúcich svoje reprodukčné zámery v období minulého politického režimu, pomerne zriedkavé javy. V najmladších kohortách sa však jednodetnosť i bezdetnosť zvyšuje a pravdepodobne tento trend nájdeme aj v skupine žien narodených v 70. a 80. rokoch 20. storočia.

Vyššiu plodnosť možno dlhodobo nájsť medzi ovdovenými (a čiastočne aj vydatými) ženami, ďalej medzi ženami s nízkym vzdelaním, nezamestnanými a ženami, ktoré sa v sčítaní vymedzili ako osoby v domácnosti. Rovnako nadpriemerná bola realizovaná plodnosť žien s rómskou národnosťou, rímskokatolíckym a gréckokatolíckym vierovyznaním. Naopak, podpriemernú konečnú plodnosť pozorujeme medzi rozvedenými a predovšetkým slobodnými ženami, vysokoškolsky vzdelanými, pracujúcimi a tiež medzi ženami, ktoré v sčítaní deklarovali, že sú bez vyznania. Hlavný rozdiel medzi týmito skupinami spočíva predovšetkým v zastúpení žien s tromi a viac deťmi. Aj keď existujú určité diferenciácie v úrovni bezdetnosti alebo jednodetnosti, primárnym faktorom pre úroveň konečnej plodnosti sa ukázala byť orientácia žien na vyšší počet detí. Na druhej strane v podstate vo všetkých skupinách vidíme postupný pokles realizovanej plodnosti smerujúci od najstarších kohort po najmladšie kohorty, ktorý je podmienený obmedzovaním veľkosti rodiny a zvyšovaním váhy práve bezdetných žien a žien len s jedným dieťaťom. Zdá sa tiež, že v niektorých skupinách je tento trend dynamickejší (napr. ženy s vysokoškolským vzdelaním, bez vyznania) a v iných prebieha oveľa pomalšie alebo takmer ešte nenastal (napr. ženy rómskej národnosti). Je zrejmé, že postupne sme svedkami určitého zblížovania intenzity, ako aj charakteru plodnosti v sledovaných skupinách žien, no výraznejšiu konverziu nie je možné s najväčšou pravdepodobnosťou očakávať. Rozdiely v úrovni, ako aj vnútornom charaktere reprodukčného správania sú v mnohých aspektoch stále významné, a preto aj v najmladších kohortách žien (zo 70. a z 80. rokov) sa budú dať identifikovať určité diferencie. Navyše práve v týchto kohortách sledujeme pluralizáciu v reprodukčných vzorcoch, ktorá napokon môže nielen prispieť k ich zachovaniu, ale dokonca aj k ich určitému prehĺbeniu. Odpovedať na túto otázku však budeme môcť až po analýze výsledkov budúceho sčítania v roku 2021.

Príspevok je výsledkom riešenia grantovej úlohy MŠ SR VEGA č. 1/0026/14 Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. storočí a na začiatku 21. storočia a jej prognóza do roku 2050.

LITERATÚRA

- [1] ANDORKA, R.: Determinants of Fertility in Advanced Societies. London: Methuen & Co. Ltd., 1978. 431 s. ISBN 0-416-67350-3.
- [2] BLEHA, B. – ŠPROCHA, B. – VAŇO, B.: Prognóza populačného vývoja Slovenskej republiky do roku 2060. Bratislava: INFOSTAT, 2013. 81 s. ISBN 978-80-89398-23-2.
- [3] DEROSAS, R. – POPPEL van, F.: Religion and the Decline of Fertility in the Western World. Dordrecht: Springer, 2006. 319 s. ISBN 978-1-4020-5189-0.
- [4] FREJKA, T. – SARDON, J. P.: Childbearing Trends and Prospects in Low-Fertility Countries. A Cohort Analysis. European Studies of Population. Vol. 13, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2004. 422 s. ISBN 1-4020-2457-6.
- [5] HÖHN, CH. – MACKENSEN, R. (eds.): Determinants of Fertility Trends: Theories re-examined. Liège: Ordina editions, 1980. 311 s. ISBN 2-87040-023-3.
- [6] HUBERT, S.: The Impact of Religiosity in Fertility. A Comparative Analysis of France, Hungary, Norway, and Germany. Bochum: Springer VS, 2015. 283 s. ISBN 978-3-658-07007-6.
- [7] POTANČOKOVÁ, M.: Plodnosť žien na Slovensku v období rokov 1950 – 2007 v generačnom pohľade. Bratislava: INFOSTAT, 2008. 59 s. ISBN 978-80-89398-04-1.

- [8] ŠPROCHA, B.: Charakter reprodukčného správania Rómov na Slovensku po druhej svetovej vojne. In: TIŠLIAR, P. – ŠPROCHOVÁ, T. (eds.): Populačné štúdie Slovenska 4. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z., 2014, s. 217 – 251.
- [9] ŠPROCHA, B.: Transformácia generačnej plodnosti na Slovensku. Odkladanie a rekuperácia pôrodov v generačnej perspektíve. Slovenská štatistika a demografia, 2015, č. 2, s. 14 – 32.
- [10] ŠPROCHA, B.: Narodení mimo manželstva a plodnosť nevydatých žien na Slovensku. Demografie, 2015, č. 2, s.127 – 143.
- [11] ŠPROCHA, B.: Plodnosť žien maďarskej národnosti na Slovensku v sčítaniach obyvateľov. In: TIŠLIAR, P. (ed.): Populačné štúdie Slovenska 6. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z., 2015, s. 169 – 196.
- [12] ŠPROCHA, B. – POTANČOKOVÁ, M.: Vzdelanie ako diferenčný faktor reprodukčného správania. Bratislava: INFOSTAT, 2010. 61 s. ISBN 978-80-89398-18-8.
- [13] ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P.: Demogeografický profil náboženského vyznania obyvateľstva Slovenska za posledných 100 rokov. In: TIŠLIAR, P. (ed.): Populačné štúdie Slovenska 3. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z., s. 111 – 187.
- [14] ŠPROCHA, B. – ŠŤASTNÁ, A. – ŠÍDLO, L.: Bezdetnosť žien na Slovensku a v Česku vo výsledkoch sčítaní 1991 – 2011 (a jej možný vývoj do budúcnosti). In: Transformácia slovenskej spoločnosti vo svetle výsledkov posledných troch populačných cenzov. Zborník príspevkov z 15. Slovenskej demografickej konferencie. Trenčianske Teplice, 17. – 18. september 2015, s. 152 – 160.
- [15] ŠPROCHA, B. – VAŇO, B. (ed.): Populačný vývoj v Slovenskej republike 2014. Bratislava: INFOSTAT, 2015. 85 s. ISBN 978-80-89398-27-0.
- [16] TIŠLIAR, P.: Národnostný kataster Slovenska v roku 1940. Bratislava: Slovenský národný archív, 2011. CD. ISBN 978-80-970666-2-8.
- [17] TIŠLIAR, P.: Statistical Practice and Ethnic Policy of the Slovak Republic 1939-1945. In: TIŠLIAR, P. – ČÉPLÖ, S. (eds.): Studies in the Population of Slovakia II. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce Zarząd Główny, 2014, s. 121 – 146. ISBN 978-83-7490-755-2.

RESUME

The 2011 Population and Housing Census provides a unique and irreplaceable data for analysis of fertility of Slovak women from cohort perspective. The possibility of combining the number of live births with the year of birth, marital status, education, economic activity, ethnicity, religion of woman is also one of the main tools for the differential analysis of cohort fertility. The main objective of the study is to analyze the completed fertility of women in Slovakia, their structure by parity and the differences in the intensity and nature of fertility according to the above-mentioned features.

In the long term, fertility of women in Slovakia was one of the highest in the euro area. On the other hand, the results of the 2011 Population and Housing Census confirmed a gradual decline in inter-cohort completed fertility. Women born in the early 30's had more than 2.7 children on average. Cohorts of the late 60s are the last in Slovakia having more than two children on average. The main cause of the decline in the realized fertility is mainly the reduced proportion of women with three or more children and gradually stronger emphasis on the two children model of family. On the other hand, childlessness and one-child family were relatively rare reproductive models.

The results of the differential fertility analysis confirmed the persistence of a higher completed fertility of widowers (and partly also married women), women with lower education, the unemployed women and women in household and also in women declaring Roma nationality and belonging to Roman Catholic or Greek Catholic confession. The single women, working women, women with tertiary education as well as non-religious women had lower realized fertility.

Although there are also some differences between these two groups in the proportion of childless women and women with one child, the main cause of these differences lies primarily in the proportion of women with a higher number of children. Toward younger cohorts there has been some narrowing of differences, but it is clear that these differences persist even among women born in the 70s and 80s. Moreover pluralisation of reproductive behaviour may even contribute to the deepening of differentiation in cohort fertility, or may eventually create new differences.

PROFESIJNÝ ŽIVOTOPIS

RNDr. Branislav Šprocha, PhD., absolvoval magisterské štúdium na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe v odbore demografia a demogeografia (2006). V roku 2011 ukončil doktorandské štúdium v programe demografia. Od roku 2007 je vedeckovýskumným pracovníkom Výskumného demografického centra Inštitútu informatiky a štatistiky v Bratislave a od roku 2009 vedeckým pracovníkom Prognostického ústavu Slovenskej akadémie vied. V oblasti demografie sa špecializuje na problematiku sobášnosti a rozvodovosti, populačného vývoja a jeho vplyvu na spoločnosť. Okrem toho sa venuje analýze vybraných populačných štruktúr, reprodukčného správania rómskeho obyvateľstva na Slovensku a problematike populačného prognózovania.

KONTAKT

branislav.sprocha@gmail.com